

GAÁL ZSUZSANNA

A német melléknévi valencia újabb lexikográfiai megközelítése

Nyelvhasználat és korpusz

ALKALMAZOTT HUMÁNTUDOMÁNYI INTÉZET

korpusz, strukturális valenciaelmélet, reprezentativitás, nyelvhasználat

1. Bevezetés

E dolgozatban a német melléknévi valencia problémakörét tárgyalom, a strukturális valenciaelméletet alapul véve. Miután az elméleti keret alapvető fogalmát tisztáztuk, részletesen ismertetem az eddigi lexikográfiai gyakorlatot. Ennek illusztrálására két egynyelvű valenciaszótár szerkesztési elveit mutatom be, egy és ugyanazon szótári egység bemutatásával. Eddigi vizsgálataimmal elsősorban azt szándékozom bemutatni, hogy az elektronikus korpuszok milyen segítséget nyújtanak a fent nevezett kérdés vizsgálatában. A dolgozat végén néhány megjegyzést olvashatunk a korpusznyelvészet alkalmazása és a szótárkészítés kapcsolatáról.

2. Valenciapotenciál- és valenciarealizáció-elmélet

A valenciakutatásban számos, újabb tendencia figyelhető meg, de – amint azt Jacobs (1994)-ben áttekintően összegezte –, ezek az irányzatok szinte kivétel nélkül a valenciapartnerek kötelező/fakultatív dichotómiájára épülnek. A Jacobs-féle elmélet a valenciát több, egymástól független specifikus relációtípusként kezeli, amely reláció egy valenciahordozó és annak valamely aktánsa között áll fenn. Ágel (2000) valenciapotenciál- és valenciarealizáció-elmélete az alábbi kérdésekből indul ki:

- (1) valenciahordozó
- (2) aktánsok potenciálja
- (3) strukturális valenciarealizáció
- (4) kontextuális – szituatív valenciarealizáció

Ez a melléknévi valenciára vonatkoztatva a következőképpen alkalmazható: (1) valenciahordozó a melléknév, (2) a melléknévi aktánsok potenciálja, (3) a grammatikai valenciarealizáció formái és típusai, (4) ezek (3) (nem)realizálhatósága és a (nem)realizálódás feltételei (írott vagy beszélt szövegekben).

3. Az eddigi lexikográfiai gyakorlat

Az alábbiakban két, egynyelvű német valenciaszótárból láthatunk egy-egy szócikket, amely a melléknévi valencia eddigi lexikográfiai gyakorlatát hivatott bemutatni.

3.1 Sommerfeldt, K.-E./ Schreiber, H.: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive*. Leipzig, 1983³.

dankbar

V 1 = 'von Dank erfüllt'

1.1. → 1 + (2)

1.2. → B, (Sd), (pS/NS)

1.3. → attr (*der seinem Vater für das Geschenk dankbare Sohn*)
präd (*Der Sohn ist seinem Vater für das Geschenk dankbar.*)

2. B → + Anim-/Flora (*ein ... dankbarer Schüler/Pudel*)

Sd → + Anim (dankbar *einem Freund/Lehrer/Gesellschaft/einem Kind*)

p = für

S → 1. +/- Anim (dankbar *für ein Geschenk, eine Eintrittskarte/Blume*)

2. Abstr (*für einen Rat/die Hilfe dankbar*)

NS → Abstr/Geschehen (dankbar *dafür, daß er ihm geholfen hat/ihm gut geraten hat*)

Hierzu auch: „sich dankbar erweisen/zeigen“, „ein dankbares Publikum“

V 2 = 'lohnend

1.1. → 1

1.2. → B

1.3. → attr (*die dankbare Aufgabe*)

prädi (*Die Aufgabe ist dankbar.*)

2. B → 1. - Anim (*ein dankbarer Stoff*, *dankbares Material*)

2. + Abstr (*eine dankbare Aufgabe/Konstellation*)

1. táblázat

A dankbar lemma valencialeírása (Sommerfeldt, K.-E./ Schreiber, H.: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive*. Leipzig 1983²)

A fenti táblázat Helbig (1992) nyomán a klasszikus valenciaelméletet követi, a különböző jelentésvariánsok az alábbi szempontok alapján jellemezhetők:

1.0. → információ a szintaktikai valenciáról

1.1. → aktánsok száma (a bevett gyakorlat szerint nem a kötelezőséget, hanem a fakultatívítást jelölik külön, azaz kerek zárójellel)

1.2. → vonatkoztatási pont, esetünkben a melléknév + az aktánsok grammatikai-morfológiai alakja

1.3. → a melléknév lehetséges szintaktikai funkciói

2. → az aktánsok szemantikai tulajdonságai konkrét nyelvi adatokkal, többnyire a jelzői funkcióra vonatkozóan

3.2 Sommerfeldt, K.-E./ H. Schreiber: *Wörterbuch der Valenz etymologisch verwandter Wörter*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1996.

Szelekciós elvként a melléknév előfordulása szolgált, azaz az általam választott szócikk az a szócikk, ahol előfordul a *dankbar* melléknév.

danken¹ / sich bedanken – dankbar – Dankbarkeit / Dank

Die Autoren (a) danken dem Gutachter (b) für die zahlreichen nützlichen Hinweise (c).

Die Autoren (a) sind dem Gutachter (b) für die zahlreichen nützlichen Hinweise (c) dankbar.

Der Dank des Schülers (a) an den ehemaligen Lehrer (b) für die Hilfe damals (c) zeigte sich noch nach Jahren.

1. ‚Gefühl und Ausdruck der moralischen Verpflichtung‘, ‚freiwillige

Unterordnung‘, ‚Sichtbarmachen der Abhängigkeit‘

2. a – Merkmalsträger /Mensch, Institution/

V: Sn;

A: Sn;

S: Sg

b – Bezugspartner /Mensch, Institution/

V: **danken**: Sd

A: Sd;

Dank: Sp (an)

c – Bezugspunkt /Merkmal/

V: Sp (für);

A: Sp (für);

S: Sp (für)

Ebben a szótárban a szócikkek szócsaládokba rendeződve, ún. szόμεzőket alkotva állnak. Amint azt a fenti példából is láthatjuk, ez lehetőséget ad arra, hogy különböző szófajú elemek (igék, melléknévek, főnevek) álljanak együtt, egy mezőt alkotva. Az általam választott szócikk kizárólag a *dankbar* melléknév előfordulása miatt csak az első előfordulást tárgyalja (*dankbar*¹). A szótár szerkesztési elvei között szerepel: „...valamennyi felvonultatott szóra példamondatot adunk meg, valamennyi valenciapartner realizációjával együtt.” (Sommerfeldt/Schreiber 1996: 13), azaz a kötelező/fakultatív jegy nem szerepel megkülönböztető jegyként. Tovább lépés a valenciaábrázolásban, hogy a szerzőpáros olyan példamondatokat is fontosnak tart bemutatni, amelyekben nem realizálódik valamennyi lehetséges aktáns, ill. a megjegyzések alatt találunk olyan szerkezeteket, ahol a lehetséges aktánsok gyakori nemrealizálódása a kommunikatív-pragmatikai aspektusra vezethető

vissza. Sajnálatos tény azonban, hogy mindez csak az elméleti alapvetésben olvasható szerzői célkitűzésként, de ezt nem sikerült a szótár összeállításakor megvalósítani. Az egyébként nagyszerű és a német mint idegen nyelv tanulása/tanítása során jól felhasználható műben a német melléknevek valenciájáról – már csak számságukat tekintve is – nagyon keveset tudhatunk meg.

4. Korpuszvizsgálat

Korpusznyelvészeti vizsgálódásaimhoz a korpusz jellemzőit az alábbi fogalmakhoz kötöm Szirmai (2005) összefoglalása alapján:

- a korpusz elektronikus formában tárolt szövegek gyűjteménye: az általam felhasznált korpusz a mannheimi intézet – Institut für deutsche Sprache – gyűjteménye a mai német írott nyelv világszerte is második legnagyobb korpusza (COSMAS II);
- a szövegeket meghatározott szempontok alapján válogatják és reprezentatívnak /jellemzőnek találják – szelekciós elv: morfológiai jegyek alapján azonosítható melléknevek; reprezentativitás: az általam behatárolt időszakban a lehető legszélesebb skálán mozogni, a bemutatott újságok sokféleségét adni;
- a korpusz nyelvészeti elemzés céljából készül, így az eredménye is nyelvészetileg értékes információkkal szolgál – a következő mintavétel egyértelműen azt mutatja, hogy az Ágel-féle valenciaelmélet és a korpuszból nyert nyelvi adatok alkalmasak arra, hogy a német melléknévi valencia leírását a továbbiakban ez alapján folytassuk.

a. Vizsgálati szempont: szintaktikai funkció és valenciarealizáció

A 2. táblázat a mintavétel egy szeletét mutatja be, amelyen először a szintaktikai funkciók szerinti valenciarealizációt vizsgáltam. Megállapítható, hogy a korpusz adatai szerint mindhárom – predikatív, attributív, adverbialis – funkció jelen van, ellentétben a korábbi szótárak példanyagában közöltekkel.

Valenciarealizáció (előfordulási adatok)	szintaktikai funkció
dankbar sein (4, 11, 29)	Präd.
dankbar sein jdm. (19)	Präd.
dankbar sein für + Akk. (6, 16, 17, 21, 22, 25, 28, 30, 32, 33, 34, 38, 39, 40)	Präd.
dankbar sein um + Akk. (1, 2, 23)	Präd.
dankbar sein jdm. für + Akk. (7, 8, 10, 14, 15, 41)	Präd.
dankbar sein + dass (9, 18, 27, 42)	Präd.
dankbar sein jdm. + dass (12, 26)	Präd.
dankbar feiern (3) sich dankbar freuen + über (5) jdn.dankbar füttern (13) sich dankbar zeigen + über (20) sich dankbar zurückerinnern + an (24) etwas dankbar auffassen (31) etwas dankbar aufnehmen (35) etwas dankbar akzeptieren (36) etwas dankbar registrieren (37)	Adv.

2. táblázat

Az aktánsok valenciarealizációja

b. Vizsgálati szempont: attributív funkcióban álló melléknevek, a 2.–3. aktáns „nemrealizációja”

A következőkben a korpuszvizsgálat során, a morfológiai jegyek alapján melléknévként azonosított szó előfordulását láthatjuk, teljes szövegben. Itt a 2.–3. aktáns „nem-realizációja” (hiánya) valósul meg a felszíni szerke-

zetben. A hiányt egyfajta kompenzációs technikával, 'szövegbe ágyazás'-sal pótoljuk, amely a kontextuális-szituatív valenciarealizáció (Ágel 2000) jegyeit mutatja.

(1) A98/JUN.40090 St. Galler Tagblatt, 16.06.1998; Senioren wünschen höhere Perrons: In Zürich kennt man das Problem der *hohen Perrons* in Horn. Am Gleis 2 betrage sie 18 Zentimeter, am Gleis 3 rund 15 Zentimeter, «was folgerichtig als ungenügend zu deklarieren ist», antwortete *die SBB*. Man sei bestrebt gemäss eines gesamtschweizerischen Konzeptes die vorgesehene Perronhöhe von 35 Zentimeter sobald als möglich auch *umzusetzen*. Die Akzeptanz der Bahn soll damit erhöht, der Kundenkreis nicht nur erhalten sondern auch ausgeweitet werden. *Dankbare* Benutzer werden die Bundesbahnen nicht nur bei den Senioren finden, sondern auch bei Gehbehinderten oder Familien mit Kinderwagen und Kleinkindern. Für sie alle bedeuten niedere Perrons ein Hindernis, das das Bahnfahren erschwert.

(2) A98/JUL.46577 St. Galler Tagblatt, 11.07.1998; Klausers 80 Jahre in der «Krone»: Im Jahre 1962 haben Irma als Patentinhaberin und Willi Klausser-Schwab das Gasthaus übernommen. Sie haben zunächst die Küche modernisiert und eine Zentralheizung eingebaut, dem Restaurant wurde ein Speisesaal angefügt, nach und nach sind die Gästezimmer den neuzeitlichen Anforderungen angepasst worden. *Willi Klausser* gehörte zu den treibenden Initianten der Skilift- und Sesselbahn AG. Der Campingplatz oberhalb des Gasthauses verfügt über die nötige Infrastruktur. Bei allen *Umbauten und Erneuerungen* war der Erhalt des ursprünglichen Stils grösstes Gebot. Die Tradition des ländlichen Gasthaus durfte nicht leiden. Rechtzeitig auf das 80-Jahr-Jubiläum ist *die Renovation der Hauptfassade* abgeschlossen worden *Dankbare* Gäste

(3) A98/SEP.54463 St. Galler Tagblatt, 04.09.1998; Das Stadtfest förderte Innovation: Das Restaurant Frauenhof hat bereits etwa 100 solche Menüs gebraucht, und *Grüntal-Wirt Alfred Koller* gibt *den Anteil* der Gäste, die am Wochenende das Festspiel-Menü wählen, *mit «ungefähr einem Drittel»* an. *Dankbare* Gäste sind etwa einheimische Stammgäste, die Besuch haben und diesen zu einem Essen einladen. Dass auch Restaurants, in denen das Festspiel- Me-nü etwas weniger gefragt ist, mit Ideenreichtum und Flexibilität reüssieren können, hat «Bahnhof»-Wirt Martin Inauen bewiesen: Er hat kurzerhand beschlossen, die drei Gänge auch separat anzubieten, so dass sich auch der Gast mit dem kleinen Hunger oder der kleineren Geldbörse kulinarisch aufs Festspiel einstimmen kann.

(4) A00/JAN.00468 St. Galler Tagblatt, 04.01.2000; Weihnachtsfeier für Einsame und Alleingebliene: *Elisabeth Dangel* war es aufgetragen, *die Gestaltung des festliche Beisammenseins* zu übernehmen und den *dankbaren* Gästen für eine kurze Weile ein *Weihnachtsfestchen* in bescheidenem Umfang zu bieten.

5. Összefoglalás

Az imént bemutatott minták, valamint a korpuszvizsgálati előtanulmányok azt mutatják, hogy az e-korpuszok ilyen jellegű felhasználása új látlatokat nyithat a szótárírásban. Egyrészt empirikusan igazolható adatokkal dolgozunk, s így egyértelműen a mindenkori vizsgált periódus nyelvhasználatát írjuk le (a gyakoriság szám-szerű adataival kimerítően), másrészt további kérdéseket vethetünk fel. Ezek közül talán a legégetőbb kérdés: az immáron módosult adatok alapján kapott eredményeket miként ültethetjük át a lexikográfiai munkába? Táv-olabbi célunk lehet tehát, hogy a német melléknévi valencia leírására újabb, korpusz alapú szótárakat szer-kesszünk. Egynyelvű vagy kétnyelvű szótárakat? – Ezen kérdésekre későbbi vizsgálatokban keresem majd a választ.

IRODALOM

Ágel Vilmos 2000. *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Helbig, Gerhard 1992. *Probleme der Valenz- und Kasus-theorie*. (Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft 51)Tübingen: Niemeyer.

Jacobs, Joachim 1994. *Kontravalenz*. (Fokus 12) Trier: WVT.

Szirmai Mónika 2005. *Bevezetés a korpusznyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

FORRÁSOK

Korpuszok

IDS-Corpus geschriebener Gegenwartssprache am Institut für deutsche Sprache in Mannheim: Corpusrecherchewerkzeug COSMAS-II.: <http://www.ids-mannheim.de/cosmas2/>

Szótárak

Sommerfeldt, K.-E./ Schreiber, H. 1983³. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive. Leipzig.

Sommerfeldt, K.-E./ H. Schreiber 1996. Wörterbuch der Valenz etymologisch verwandter Wörter. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

ZSUZSANNA GAÁL

**Auf dem Wege zu einer Neukonzeption der Valenz deutscher Adjektive
Sprachgebrauch und Corpora**

In dieser Arbeit wird die Valenz deutscher Adjektive unter die Lupe genommen. Als theoretischer Hintergrund bietet sich die strukturelle Valenztheorie von Jacobs (1994) und Ágel (2000). Die Grundfragen der Theorie, d.h. die Valenzpotenztheorie bzw. die Valenzrealisierungstheorie werden mit den Daten von dem Korpus geschriebener deutscher Gegenwartssprache COSMAS-II konfrontiert. Dieser Beitrag setzt sich zum Ziel, die bisherige lexikographische Praxis zu rekapitulieren und ein einsprachiges Valenzwörterbuch deutscher Adjektive neu zu konzipieren.